

Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe

İlhami BİLGİN

nadolu'daki kültür mirasımızın Türk Devrine ait olan Taşınmaz Eski Eserlerini incelemek, koruma tedbirleri almak ve günümüze kadar varlıklarından haberimiz olmayan eserleri tespit etmek gayesiyle yaptığımız geziler ve kazılar sırasında, araştırmaya muhtaç yeni konular ve tarihi dökümanlar ortaya çıkmaktadır. Bunların yayınlanması yoluyla bilim çevrelerinin görüş ve bilgilerine sunmak, Türk Tarihi ve Sanatı konusunda daha sağlıklı bilgilerin üretiminde yarar sağlayacaktır. Bu amaçla kaleme aldığımız bu kısa yazımızın konusu, kolay kaybolan veya tahrip olan, eski eserlerin hüviyet çizdani değerindeki kitabelerimizden yeni bulunmuş üç tanesinin metinleri ve doğurduğu düşüncelerdir. Bu arada kitabe metinlerinin okunuşunda ve yazış biçiminde çok hatanın olduğunu, fakat kitabenin anlamını değiştirecek çapta yapılmış hatalar olmadığını da belirtmek isterim.

1. TOL HAN KİTÂBESİ (?)

1983 yılının Evlül ayında. Antalya-Manavgat İlcesinin 30 km. kuzeyindeki Sırtköy'de islâmi yazılı iki taş kitabenin varlığından söz edilmmişti.⁽¹⁾ Bu haber üzerine Sırtköy'e gidilmiş ve köy girişinin hemen sağındaki bir evin cephe duvarına gömülmüş iki satırlık taş kitâbe ile bu evin karşı sırasında ve 50 m. uzaklıktaki bir başka evin de bahçe duvarının üstünde duran yine iki satırlık kitâbe yerinde incelenmiştir.

Bahçe duvarı üstündeki kitâbe (Resim: 1), taş üzerinde kabartma olarak yazılmış nesih yazılı bir kitâbedir. Kitabe yüzeyi 4 cm. kalınlığındaki süslemesiz bir bandla çevrilmiş, aynı kalınlıktaki diğer band da, iki satırı birbirinden ayırmıştır.

Kitâbe, Selçuklular Devri yapı kitabelerinde gördüğümüz klâsik ifade tarzındadır ve metni şöyledir:

1) Amara bi-imâret-i hazih-il han fi eyyam-ı devlet-üs-Sultan

2) el-azam Alâ-üd-dünya ve'd-din ebü'l-feth Keykubâd bin

Görüldüğü gibi bu kitâbe tam değildir ve ikinci parçası henüz bulunamamıştır. Fakat bu kitâbe ile ev duvarındaki kitâbe parçasının aynı ölçülerde olması, bu iki parçanın birbirini bütünleyen bir kitâbe olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Çünkü ev duvarındaki kitâbe parçasındaki metin de, birinci parçadaki eksikliği hatâsız biçimde tamamlamaktadır. Ev duvarındaki kitabe parçasının metni de şöyledir: (Resim: 2)

1) Keyhüsrev kasım emir-ül-mü'minin abdü'z-zaif el-havf (?)

2) (.....) Şarabsalâr hıfzu'l-lâhü fi muharrem sene-tü tis'a ve işrin ve sittemâe. (629 H.-1231 M.)

Bu iki parça, aynı kitabenin birer parçası olsaydı; bu han'ın, Keyhüsrev oğlu Keykubâd zamanında, Şarabsalâr adındaki kişi tarafından 1231 yılının muharrem ayında yaptırıldığı anlamında bir belge edinmiş olacaktık. Fakat, birinci parçadaki harflerin daha kalın ve düz satırlı olmasına karşılık, ikinci parçadaki harfler ince ve yuvarlak satırlı oluşu; birinci parçadaki yazıların plânlı bir şekilde istitlenerek boş ve dolu yüzeyler arasında sağlanan dengenin, ikinci parçada kurulamamış olması ve bu yüzden kelime aralarına iri yapraklı çiçek motifleri işlenerek boş satırların doldurulması gibi hemen göze çarpan farklılıklar, bu iki parçanın aynı kitabeye ait olmadığını göstermektedir ve ölçülerindeki benzerlik bir tesadüften başka bir şey değildir

(1) Kitabenin varlığı ve yeri hakkında bize haber veren Side Müzesi Müdürü Sayın Orhan Atvur'a ve benimle gelerek konuyu yerinde inceleyen Y.Müh.Mimar Apaslan Koyunlu'ya; İsa Bey Hamamı Kurtarma Kazısı için görevlendirilmemi sağlayan Efes Müzesi Müdürü Sayın Selâhattin Erdemgil ile hamam kitabesinin ortaya çıkışında yardımlarını esirgemeyen Etnolog Öcal Özeren'e ve kitabelerin okunusunda yardımcı olan Tahsin Saatçılı'ya ve Tahsin Hancıoğlu'na çok teşekkür ederim.

Önemli olan asıl konu, bu kitabe parçalarının hangi yapıya veya yapılara ait olduğunu öğrenebilmektir. Bu konu üzerinde Sırtköy'lü vatandaşlarımızla yaptığımız sohbet, bu parçaların, köyün kuzeyindeki Eynif Ovası'nda bulunan han harabelerinden getirildiğini ve kendi ihtiyaçları için bu harabedeki taşların toplandığını belirttiler.

Eynif Ovası'nın güneyinde, çok harap durumdaki bu han, yayınlara "Tol Han" adıyla geçmiş ve kalıntı üzerinde bir kitâbe bulunamadığından kabaca XIII. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁽²⁾ Sırtköy'lülerin Tol Han'dan getirildiğine dair söyledikleri itiraf niteliğindeki sözler, bizce tarihi bir hatâyâ düşürmeyen birer bilgidir ve bahçe duvarı üstündeki kitabe parçası Tol Han'a aittir. Bu görüşümüze göre Tol Han'ın kitabede geçen sıfatlarından anladığımız Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad zamanında (1219 - 1235) yaptırılmış eserler listesine kaydedilmesi gerekmektedir.

İkinci kitabe parçası da hem bir tarih vermesi, hem de yapıyı yaptıran kişinin adını belirtmesi bakımından Türk Tarihiyle ilgili çalışmalar için ihtiyaç duyulan bir belge olabilir. Tol Han'ın yakın çevresindeki bugün yok olmuş bir esere ait olması gereken kitabe parçasındaki "Şarabsalâr" ismine çağdaş yayınlarda, Prof. Dr. Osman Turan'ın eserinde rastlayabildim.⁽³⁾ Anadolu'da XIII. yüzyılın sonlarında başlayan Moğol isyanları sırasında, Konya-Ahi Teşkilâtının sevilen reisi Ahi Ahmed Şah'ı, sırf Moğol Hükümdarı Gazan Han'a yaranmak için öldüren kişinin de ismi Şarabsalâr idi. Fakat 1295 yıllarında ölümle cezalandırılan Şarabsalâr ile Eynif Ovası'nda 1231 tarihli bir hayır eseri yaptıran Şarabsalâr'ın aynı kişi olması tarihler arasındaki uyumsuzluktan da anlaşılmaktadır.

Şarabsalâr isminin söylenir söylenmez hemen aklımıza getirdiği benzeri bir diğer isim, Alanya yakınlarındaki 1236 - 1245 tarihli Şarapsa Han'ı olmaktadır. Şarapsa, Sarafşâ, Şerefzâ vb. şekillerde söylenip - yazılan bu han'ın ismiyle, Şarabsalâr isimli kişi arasında bir bağlantının varlığı hissedilmektedir. Ancak aynı bölgede, aynı tarihlerde ortaya çıkmış iki isim arasındaki bağlantıyı araştırmak ve delillendirmek benim gücümün yeteceği noktanın çok uzaktadır.

2. İZMİR-SELÇUK'TAKİ HAMAM KİTÂBESİ

1983 yılında, Aydınoğulları Beyliği'ne başşehir olmuş Ayasuluk'taki (Selçuk İlçesi) İsa Bey Hamamı veya Büyük Hamam denilen yapıda bir kurtarma kazısı yapılmıştır. Kazı Hey'eti Üyesi olarak görev aldığım bu çalışmada, hamamın bânîsinin, mimarının adını ve yapım tarihini verecek bir kitâbenin ortaya çıkması ihtimali vardı. Bu heyecanlı bekleyiş kazı dönemi boyunca devam etmiş fakat bu yapıya ait kitâbe parçasının kırıntısına

dahi rastlanamamıştı. Bu arada Selçuk-Efes Müzesinde koruma altına alınmış beyaz mermerden, yekpâre bir kitâbe bana gösterilmiş ve okuduğumuzda bu kitâbenin bir hamama ait olduğu ortaya çıkmıştı.⁽⁴⁾ Yaptığımız soruşturmalarda, bu kitâbenin, Büyük Hamam yakınındaki evlerden birinin bahçesinde bulunduğu ve evi yeni satın alan şahıs tarafından Müze Müdürlüğüne teslim edildiği öğrenilmiştir. Güzel istiflenmiş sülüs yazılı beş satırlık kitabe metni şöyledir (Resim. 3):

- 1) Bismillâhirrahmânirrahim
- 2) Amara bi-imâret-i hazih-il hammâm el-mübârek fi eyyam-ı devlet-il-emir-il kebir fahr-üd-dev-
- 3) le ved-dünyâ ved-din İsa ibn Mehmed ibn Aydın ammarallahu evvelühu ve ahirühu
- 4) zeyn-ül-Hac vel-haremeyn el hac hâce Ali ibn Salih ahsenallahu avâkibehu
- 5) hateme fi şehr-i safar ve-lillâhi bil-hayr-ız zafe-ri sene sitte ve sittin ve seb'amâe (766 H.-1364 M.)

Dinin, dünyanın ve devletin büyük emiri Aydınoğlu Mehmed Bey'in oğlu İsa Bey zamanında bu mübarek hamamın inşâ edilmesi emredildi. Tanrı evvelini ve sonunu iyi kılsın, Allah, hac ve haremeyn'in ziyneti olan Salih oğlu Hacı Hoca Ali'nin (tanrı akibetini iyi getirsin) yaptırdığı (bu binanın) inşası 766 yılının safer ayında tamamlandı" anlamındaki bu metnin etrafı, tepede sivri kemer formunda birleşen bir bantla çevrilmiş ve köşelikler nebati kabartma desenlerle süslenmiştir.

Bu kitâbe herşeyden önce, Aydınoğlu İsa Bey'in tahta çıkış tarihini tespitte çalışan tarih araştırmacıları için değerli bir belge olacaktır. İsa Bey, kardeşi Hızır Bey öldükten sonra tahta çıktığına ve Hızır Bey'in de ne zaman öldüğü bilinemediğine göre, İsa Bey'in hükümdarlık dönemine ait en erken tarihli belge olan bu kitâbe, İsa Bey'in en geç 1364 yılında Beyliğin Emiri olduğunu gösterir.

Türk Sanatı Tarihçileri için de bu kitâbenin, Selçuk İlçesindeki hangi hamama ait olduğu mese-

(2) Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, syf. 197, Berlin 1961

M. Kemal Özergin, *Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları*, Tarih Dergisi, S.10, syf. 164, İst. 1965

Aziz Albek, *Eynif Ovası ve Tol Han Hakkındaki Kısa Rapor*, Anadolu Sanatı Araştırmaları II, syf. 55, İst. 1970

T.C. Karayolları Genel Müdürlüğü, *Tarihî Türk Hanları* syf. 91, Ankara, 1969

(3) Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, syf. 619, İstanbul, 1971

(4) Bu kitabe, Müze idaresince envanteri yapılırken bir din görevlisinin yardımına başvurulmuş ve görevlinin çok hatalı okuması sonucunda envanter fişlerine yanlış bilgiler aktarılmıştır.

RESİM: 1

lesi vardır. Çünkü bugünkü Selçuk'ta kısmen ayakta kalabilmiş ve sadece biri restore edilebilmiş beş hamam vardır. Bu beş hamamdan restore edilen Saadet Hatun Hamamı dışındaki hamamlardan hiçbirinin kitabesi bulunabilmiş değildir. Artemis Mabedi kalıntıları yakınında ve Efes harabelerine giden yol üzerindeki, tek halvetten ibaret bir konak hamamı niteliğindeki yapı için de, elimizdeki kitâbe evsafında bir kitâbenin düzenlendiğini kabullenmek zordur. Bu düşüncemize göre elimizdeki kitâbe, St. Jean Kilisesi'nin bulunduğu tepenin eteğindeki üç hamamdan birine ait olması gerekecektir. Bu üç hamamdan ikisi, İsa Bey'in zevcesi Azize Hatun⁽⁵⁾ ile kitâbede adı geçen Hoca Ali'nin yaptırdığı hamam olacağına göre üçüncü hamamı yaptıran kişinin kim olduğu, şimdilik bilinmezliğini muhafaza edecektir. Bir selâtin camii yapımından önce, caminin yakınına bir hamam yaptıрма âdeti, geçmişimizde çok tekrarlanmış bir uygulamadır ve bu sebeple İsa Bey Camii'nin yakınındaki hamamı da İsa Bey'in yaptırdığı düşünülür, fakat tarihi, yazılı kaynaklarda katısı Azize Hatun'un hamam ve hayır eserleri yaptırdığı halde İsa Bey'in hamam yaptırdığına dair bir kaydın olmaması, Büyük Hamamın İsa Bey tarafından yaptırılmış olduğu kanısını çok zayıflatır. Bu düşüncemizde bir yanlışlık yok ise, İsa Bey Hamamı (Büyük Hamam), Azize Hatun'un kocasından da önce bir davranışla yaptırdığı bir hamam olmayıp, büyük bir ihtimalle İsa Bey'in emri üzerine Hoca Ali tarafından 1364 tarihinde yaptırılmış olduğunu şimdilik kabullendiriyor.

3. MANİSA - SUNGUR BEY RİBATI

Anadolu'daki İslâmî Türk Eserlerine ait kitâbelerin önemi ve korunmak için gösterilmesi gerek ilgiyi yeterince görmemiş kitâbelerden biri de Manisa Müzesinde bulunmuştur.

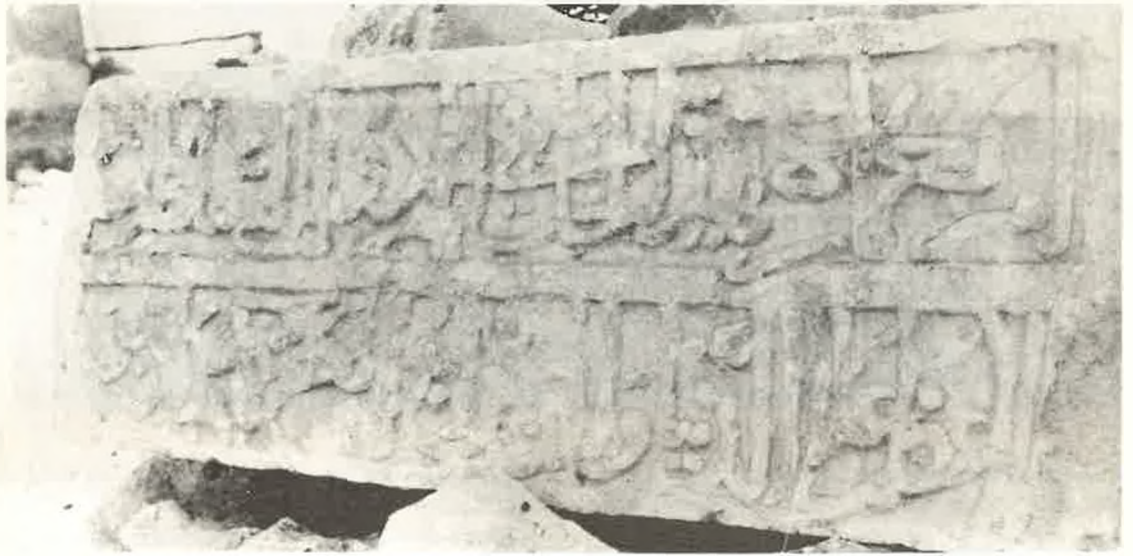
Kurtuluş Savaşı yıllarında yakılıp yıkılan Manisa, yıllar sonra imar edilirken, çok sayıda tarihî ve sanat değeri olan mezar taşlarıyla dolu Paşa Mezarlığı'nı da kaybetmiş ve bu alan şehir parkı

haline getirilmiştir. Bilinçsizce yapılmış bu imha hareketine rağmen bazı mezar taşları Manisa Müzesinde depolanmış, gerek müze elemanlarının, gerek vatandaşların bulup getirdikleri islâmî taş eserler, bugüne kadar envanterlenmemiştir. Sağlıksız biçimde depolanmış olan bu taş eserlerin 1983 yılında yapılan sergileme ve tasnif işleri sırasında, bir kitâbe gözümüze çarpmıştır. Manisa'nın neresinden bulunup getirildiği hakkında bir kayıttın olmadığı kitâbe, cinsini tâyin edemediğim taş üzerine Arapça, altı satır halinde çirkin bir hat ile yazılmıştır. Okuyabildiğim kadarıyla kitâbe metni şöyledir:

- 1) Benâ ve amara hazih-il-Ribât el-mübareke
- 2) merzâten fi-sebil-il-lah sâbih-el-hayr
- 3) vel-hayrat mafhar-el-havass (.....)
- 4) mukarreb-il-devlet-i vel-din Sunkur Beg
- 5) edamallahu umrahû ve kuziye fi
- 6) el-dareyn havayicehu fi tarih sene semânin ve hamsîne ve seb amâye (758 H. 1356 M.)

XIII. ve XIV. yüzyıllara ait Anadolu'daki arapça yazılmış kitâbelerin ifade tarzından biraz farklı olan bu kitâbe, bugün yok olmuş bir ribat'a aittir. Ribatlar hakkında Prof. M. Fuat Köprülü'nün geniş makalesinden de öğrendiğimize göre, ribat kelimesi Anadolu'da daha çok kervansaraylar için kullanılmıştır. Manisa Müzesi'ndeki bu kitâbeden Sunkur Bey isimli kişinin 1356 yılında bir kervansaray (veya bir zaviye de olabilir) yaptırdığını anlıyoruz, ama yapı kitâbelerinden alışkın olduğumuz sultan veya emir adının kitâbede geçmemesi, bu yapının Saruhan, Germiyan, Menteşe veya Aydınoğulları Beyliği sınırları içinde mi yapıldığı konusunda bir fikir edinmemize imkân vermiyor. Manisa Mahkeme-i Şer'îye Sicil Defterlerinde de bu yapı ve bâni hakkında bir kayıta rastlanmadığından gereği için araştırma ve bilim adamlarımızın faydalanıp değerlendirebilecekleri bir dökümanı sunmakla yetineceğiz.

(5) Himmət Akın, Aydınoğulları Tarihî Hakkında Bir Araştırma, syf. 200, İstanbul, 1946

RESİM: 2

RESİM: 3